

Záró kutatási beszámoló

A kutatást Kapás Judit és Czeglédi Pál végezte; a kutatók személyében nem történt változás a kutatás során. A költségtervtől némi eltérés történt, alapvetően azért, mert sikerült kivívunk szerepléseket rangos nemzetközi konferenciákon, s ezekhez meg kellett találnunk a forrásokat. A kutatás folyamata során fokozottan figyeltünk a folyamatos publikálásra. Így cikkeink hazai és nemzetközi referált folyóiratokban jelentek meg, valamint a három és fél év alatt több mint 15 nemzetközi konferencián adtunk elő. A kutatás egésze szempontjából a nemzetközi szereplés kiemelkedően fontos volt, hiszen hazai kutatások a témában alig vannak. A kutatás végére sikerült teljesítenünk vállalásunkat: eredményeiket monográfiában szintetizáltuk, amely 2008. második felében fog megjelenni az Akadémiai Kiadónál.

Kutatásunk alapvető kérdése az intézmények és gazdasági növekedés kapcsolatára vonatkozott. Az irodalomban ma már aligha vitatott, hogy az intézmények hatnak a növekedésre, sokkal kevésbé világos azonban, hogy ez a hatás hogyan és miért megy végbe. Kutatásunk a hogyan és a miért kérdése adott választ, kiegészítve így az irodalomban eddig adott válaszokat.

Kiindulópontunk az a felismerés volt, hogy az endogén növekedésemélet adta elemzési keretben nem lehet elméleti választ adni erre a problémára, hiszen változó intézményeket feltételezve nem indulhatunk ki a cél-eszköz rendszer adottságára építő neoklasszikus megközelítésből. Éppen ezért olyan megközelítési módot kellett választanunk, amely nem az adott célrendszer melletti erőforrás-allokációt tekinti az alapvető közgazdasági problémának. A kutatásban ezért a modern osztrák közgazdaságtan szemléletmódját alkalmazva vontunk le elméleti következtetéseinket. Az osztrák iskolában azonban nincs kiforrott növekedésemélet, sem intézményi elmélet. Az iskola azonban hasznos tanulságokkal szolgál az általunk feltett kérdésre nézve, ha a szabadság, illetve a gazdasági szabadság fogalmát is az elmélet részévé tesszük. A szabadság fogalmának képbe hozása és az osztrák közgazdaságtannal való társítása azért is természetes, mert – mint az elméleti kutatásaink során megmutattuk – az osztrák közgazdaságtanban kidolgozott vállalkozásemélet (piaci folyamatok elmélete) és az intézményekre vonatkozó megállapítások tulajdonképpen az Adam Smith-től származó „természetes szabadság rendszerére” vonatkozó megállapítások továbbfejlesztései.

Kutatásunk elméleti kiindulópontja tehát az a nézet volt, hogy bár tudjuk, hogy a szabad csere intézményei elegendőek ahhoz, hogy a szereplők az erőforrásokat hatékonyan allokálják, a hatékony allokáció még nem jelent gazdasági növekedést. Miért eredményezi a smith-i „természetes szabadság rendszere” azt, hogy a rendelkezésre álló javak mennyisége

növekszik, ahelyett, hogy csupán annyit eredményezne, hogy az adott erőforrásokat hatékonyan osztjuk el a gazdasági tevékenységek között? A válasz megadásához szükségünk volt egy olyan elméletre, amelynek segítségével meg tudjuk magyarázni azt, hogy a gazdasági szabadság megléte hogyan vezet gazdasági fejlődéshez. Így jutottunk el a gazdasági szabadság növekedésre gyakorolt hatásának vizsgálatáig.

Az osztrák közgazdaságtan meglátásai ahhoz kellene, hogy a gazdasági szabadságot összekapcsolhassuk a gazdasági dinamikával, hiszen haszonmaximalizáló szereplőkkel dolgozva a gazdasági dinamikának mindig a rendszeren kívülről kell jönnie. Kutatásunk tehát arra szorított, hogy az intézmények gazdasági növekedést elősegítő szerepét a gazdasági szabadság fogalmának és a modern osztrák közgazdaságtan meglátásainak segítségével elemezze.

Mindehhez először is a meglévő elemekből fel kellett építenünk és egy koherens elméleti keretben elhelyeznünk az intézményektől a gazdasági szabadságon keresztül a vállalkozás felé mutató ok-okozati láncot. Ennek első lépése annak meghatározása volt, hogy mi a gazdasági szabadság. Meglepő módon ugyanis a gazdasági szabadság hatását empirikusan elemző széles irodalomnak sincs elméletileg igényes válasza erre a kérdésre, és a gazdasági szabadságot induktív módon definiálja. Ez a megállapítás annak az irodalomkutatásnak az eredménye, amely a gazdasági szabadság és a gazdasági növekedés kapcsolatát feltáró irodalom elemzésére vonatkozott. Ezek a túlnyomó részt empirikus elemzések a gazdasági szabadság két indexét, a Heritage Foundation és a Fraser Institute által kidolgozott indexet használják. E cikkek a 90-es évek közepétől jelentek meg. A tanulmányokat több szempontból elemezve arra a fő megállapításra jutottunk, hogy azok a problémák, amelyeket a legtöbb szerző ökonometriai-technikai problémának tekint, és ilyen eszközökkel próbál megoldani, valójában az elméleti háttér hiányosságából fakadnak.

Kutatásunk egyik része tehát egy koherens gazdasági szabadság-koncepció megalkotására vonatkozott. Ehhez Hayek (1960) szabadság koncepcióját vettük alapul, melynek kiindulópontja a kényszerítés: kormány csak akkor alkalmazhat kényszert (akkor élhet az erőszak monopóliumával), ha azt azzal a céllal teszi, hogy bizonyos magánszereplőket megakadályozzon azon törekvésükben, hogy kényszert alkalmazzanak más magánszereplőkkel szemben. Hayek elmetét úgy fejlesztettük tovább, hogy az szervesen illeszkedjen az intézményi közgazdaságtan, illetve a tulajdonjogok elmélete által kidolgozott, az állam evolúciójára vonatkozó elméletbe. Eszerint a tulajdonjogok biztonsága és a jogrend (rule of law) együtt fejlődött az állammal, amelyek során a portyázó bandita (roving bandit)

letelepedett banditává (stationary bandit) vált, majd már őt is korlátozzák a politikai (a későbbiekben demokratikus) intézmények.

A szabadság hayeki koncepciójának legfontosabb eleme a jogrend (rule of law), amely absztrakt, általános, és mindenkire egyenlő mértékben vonatkozó jogot jelent. A fenti, az állam evolúciójára vonatkozó elmélet relevanciája tehát abban áll számunkra, hogy megmutatja, hogy a jogrend egy evolúciós folyamat terméke, azon szabályok evolúciójának eredménye, amelyek a kormány tevékenységének korlátozására jöttek létre. Ennek a következtetésnek fontos szerepe volt a későbbiekben empirikus eredményeink interpretálásakor. A jogrend biztosításának fő problémája itt nem az, hogy elegendő jövedelmet tud-e beszélni az állam ahhoz, hogy ezt biztosítsa. A probléma sokkal inkább az, hogy hogyan korlátozzuk az államot.

A gazdasági szabadság koncepciójának kidolgozásában, tovább lépve a hayeki úton, kulcsfontosságú volt az a sémánk, amely a kormányzati cselekvéseket osztályozza. E szerint megkülönböztetünk olyan kormányzati akciókat, amelyek kompatibilisek a gazdasági szabadsággal, és olyanokat, amelyek nem. A szabadság-kompatibilis cselekvések lényege a jogrend biztosítása. Jogrendről akkor beszélhetünk, ha az állam olyan cselekvésekre van korlátozva, amelyek előre lefektetett absztrakt szabályokon nyugszanak. Ezek az általános és absztrakt szabályok hosszú távon érvényesek és a jó eséllyel a jövőben is fenn fognak állni, alapul szolgálhatnak a vállalkozói cselekvések koordinációjához.

A kormányzati cselekvések e kategorizálása egyrészt a meglévő empirikus irodalom kritikáját is jelenti, mert segítségével megmutattuk, hogy az empirikus irodalom által használt indexek nem minden eleme sorolható egyértelműen a szabadság-kompatibilis kategóriába. A másik lényeges következménye pedig az, hogy egyértelművé tette számunkra azt, hogy a hatékonyság és a gazdasági szabadság egymástól elkülöníthető és elkülönítendő fogalmak. A kormányzat méretét nemcsak a kényszerítő jellegű, hanem a nem kényszerítő jellegű cselekvések is meghatározzák. De mivel az utóbbinak nincs hatása a gazdasági szabadságra, a gazdasági szabadság nem önmagában a kormányzat kis méretét jelenti, hanem azt, hogy milyen a kormányzat működésének jellege. A hatékonyság koncepciója ezzel szemben sokkal inkább kapcsolódik a kormányzat méretéhez, és a kormányzati cselekvések elemzésének egy másik szempontját képviseli.

A gazdasági szabadság koncepciójának megalkotása után a következő feladat az arra vonatkozó elméleti magyarázatnak a kidolgozása volt, hogy a gazdasági szabadság hogyan vezet gazdasági növekedéshez. E magyarázatban központi szerepet játszik a vállalkozó osztrák közgazdaságtanban kidolgozott elmélete (Kirzner 1973). Ezt azonban tovább kellett

fejleszteni úgy, hogy a technológiai haladás is értelmezhetővé váljon a keretei között. Mivel a vállalkozás azért jön létre, mert az egyéni tervek soha nem koordinálódnak teljes mértékben – habár a piaci folyamat tulajdonképpen az egyre magasabb szintű koordináció felé tett lépések sorozata (Hayek 1937) –, az egyéni tervek jobb koordinációja nem más ebben a felfogásban mint a gazdasági növekedés. A vállalkozói felfedezés valahol félúton helyezkedik el a szándékos keresés és a pusztán véletlen között, azaz – Kirzner megfogalmazásában – éberséget (alertness) jelent. A vállalkozói felfedezés azonban önmagában nem jelenti a jövedelem növekedését. Ehhez az egyéni tervek sikeres megvalósítására van szükség.

E magyarázat alapján hangsúlyoztuk azt, hogy az osztrák közgazdaságtan elméleti keretében a gazdasági növekedés kulcsa a vállalkozói lehetőségek felfedezése és a kihasználása, amely innováció és imitáció formában is megjelenhet. Mindkettő vezethet gazdasági fejlődéshez vagy a termelési lehetőségek határát kifelé tolva, vagy a gazdaságot a termelési lehetőségek határához közelebb „lökve”. A vállalkozói felfedezés azonban nemcsak fizikai, hanem társadalmi technológiákra is vonatkozhat. Azaz az innováció olyan vállalkozói felfedezés, amely új fizikai vagy társadalmi technológiákhoz vezet, az imitáció pedig egy olyan szituációra vonatkozik, amelyben egy vállalkozó felfedezi, hogy egy másik vállalkozó által alkalmazott fizikai vagy társadalmi technológia hatékonyabb, mint az, amit ő alkalmaz, s e felismerés eredményeképpen alkalmazza azt. A vállalkozói nézőpontból tehát a gazdasági fejlődés két dolgot is jelenthet: vagy azt, hogy a gazdaság közelebb kerül a saját termelési lehetőségének határához, ami azt is jelenti, hogy soha nincs ott; de jelentheti a termelési lehetőségei határának kitolódását is. Ezzel szemben a neoklasszikus elméletben csak az utóbbi módon modellezik a gazdasági növekedést.

A vállalkozói tevékenységnek ez az elemzése vezet át az intézmények szerepéhez: az intézmények befolyásolják a vállalkozói tevékenységet, de különböző intézmények különböző vállalkozói tevékenységeket ösztönöznek. S itt kapcsolódik össze a gazdasági szabadság, az intézmények és a vállalkozó fogalma. Kutatásunk e részének fő megállapítása az volt, hogy gazdaságilag szabad környezetben a profitlehetőségek vagy produktívnak fognak bizonyulni a megvalósítás során, vagy ha nem bizonyulnak annak, akkor a felfedezések kivezetődnek a piacról. Ezek a sikertelen felfedezések azonban további felfedezések alapjául szolgálhatnak. Ha az intézményi környezet jogrendként jellemezhető, a nem produktív tevékenységek nem tarthatók fenn, mert csak kényszerrel lennének fenntarthatók éppen azért, mert nem produktívak. Azaz a járadékvadászat ide vágó megállapításai újrafogalmazhatók ebben a dinamikus elemzési modellben. Röviden szólva tehát a gazdasági szabadság olyan intézményrendszert is jelent egyben, amely a produktív vállalkozói tevékenységre serkent.

Ezekből az elméleti alapokból kiindulva végeztük az empirikus kutatást ország-keresztmetszeti regressziós elemzés formájában. Ezen elemzések fő célja az volt, hogy megmutassuk, az általunk definiált gazdasági szabadság szignifikáns kapcsolatban áll az egy főre eső jövedelemmel még a gazdasági növekedés különböző, bevett változóin felül is.

Az empirikus kutatásunk egyik része, amelynek időhorizontja az 1980 és 2003 közötti időszak volt és 84 országot foglalt magában, a már meglévő és fent is említett gazdasági szabadság (EFW) index dekomponálásból indult ki. A gazdasági szabadságra vonatkozó sémánk alapján úgy válogattuk szét az index komponenseit, hogy az megfeleljen a szabadság-kompatibilis és nem kompatibilis logikának. Így előállítottunk egy olyan indexet, amely már az általunk definiált gazdasági szabadság fokát méri (közelíti), s a továbbiakban ezt használtuk magyarázó változóként. Ennek segítségével, s a humán tőkével kiegészített Solow-modellt mint empirikus megközelítést alkalmazva megmutattuk, hogy a gazdasági szabadságnak (a szabadságot befolyásoló intézményrendszernek) a jövedelemre gyakorolt pozitív hatása a fizikai s a humán tőke beruházás hatásán túl is megmutatható. Instrumentális változókat használva kizártuk annak a lehetőségét is, hogy ez a hatás a fordított okságnak lenne köszönhető. Instrumentumként az országokat jellemző vallási adatokat használtunk, mert ez megragadja a jogrend fejlődését nagy részben meghatározó informális intézményeket. Elemzésünkben mindezekén túl azt találtuk, hogy a szintén elkülönített gazdaságpolitikai tényezőket értékelő indexnek nincs pozitív (sem negatív) hatása. Ezt azzal magyaráztuk, hogy a „jó” gazdaságpolitika hatásának előfeltétele az, hogy a gazdasági szabadság intézményei már meglegyenek.

Az empirikus kutatás második részében hasonló vizsgálatot végeztünk, de most alternatív adatforrásokat használva. Ez lehetővé tette számunkra, hogy elméleti sémáknak megfelelően különválasszuk a szabadság-kompatibilis tényezőket a nem szabadság-kompatibilis tényezőktől, ez viszont lecsökkentette a mintánkat 47 országra. Kimutattuk a szabadság-kompatibilis tényezők pozitív hatását. Megmutattuk azt is, hogy a nem szabadság-kompatibilis tényezők endogén módon határoznak meg. Ezt az osztrák közgazdaságtan keretei között maradván az intervencionizmus elméletével magyaráztuk. Egyrészt, a gazdagabb országok több transzfert és támogatást juttatnak a gazdasági szereplőknek. Másrészt, az árak, a bérek, illetve a piacon meghatározódó mennyiségek közvetlen korlátozására való hajlandóság ezekben az országokban kisebb. Ez a két, egymással ellentétes hatás teszi a nem szabadság-kompatibilis tényezők hatását határozatlanná. A szabadság-kompatibilis tényezők fontosságát az is megvilágítja, hogy ezek minősége nagymértékben meghatározza azt, hogy egy-egy ország milyen nem szabadság-kompatibilis eszközöket alkalmaz.

Kutatásunk tehát rávilágított arra, hogy a gazdasági szabadság egy önálló kategória, s nemcsak egy adott intézményi mix megjelölésére szolgáló elnevezés. A gazdasági szabadság a produktív vállalkozás feltétele, a produktív vállalkozás pedig gazdasági növekedést jelent.

A fentiekben összefoglalt, a monográfiában szintetizált kutatási eredményeink a három és fél éves kutatás eredményei. Természetesen a kutatás korábbi fázisaiban, ahogy arról éves beszámolóinkban mindig számot adtunk, részletesen elemeztünk egy-egy részterületet, így az endogén növekedésméleteket, a vállalkozásméleteket, a társadalmi technológiák fejlődését, az intervencionizmus kérdését, a spontán és a tervezett rendeket és az intézményi változások kérdését.